

Cseh Gergő Bendegúz

A Történeti Levéltár funkcióváltásai A nyilvánosság lehetőségei a magyar titkosszolgálati levéltárban¹

A Történeti Levéltár (vagy teljes nevén: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) immáron több mint húsz éve működő állami közgyűjtemény, melynek feladatai és prioritásai több ízben is gyökeresen megváltoztak az elmúlt időszakban. Az alábbiakban az elmúlt pár év fejleményeit, az intézmény tevékenységét meghatározó jogszabályi környezet változásait, valamint az információs társadalom kihívásaira adott és adandó válaszait próbálom röviden összefoglalni. Mindehhez azonban – mintegy bevezetésként – szükséges egy rövid áttekintést adni az intézmény létrejöttéről, iratairól és főbb feladatairól.

A Történeti Levéltárat 1997-ben alapította a magyar Országgyűlés, többé-kevésbé a németországi BStU (*Der Bundesbeauftragte für die Stasi-Unterlagen*) mintájára. A két intézmény közti hasonlóságokat és különbségeket nincs mód itt részleteiben tisztázni, általánosságban elmondható azonban, hogy funkcióit és az iratok megismerésének feltételeit tekintve több hasonlóságot fedezhetünk fel, mint amennyi különbség elválasztja egymástól a két ország gyakorlatát a szocialista állambiztonsági múlt feltárása terén. Egy általános megjegyzést azonban szabadjon megtennem: a hazai közhiedelemmel ellentétben a teljes iratnyilvánosságot Németországban sem biztosítja a törvény, sőt Közép-Európa később létrejött hasonló levéltáraiban általában kevésbé szigorúak a személyes adatok védelmével kapcsolatos korlátozások – és így az iratok megismerésének feltételei – a német gyakorlathoz képest.¹

A Történeti Levéltár 1997-ben jött létre hosszadalmas és a múlttal való őszinte szembenézésbe vetett társadalmi bizalmat erősen erodáló politikai-közéleti viták után. A név egyébként mindvégig problematikus kérdés volt: a korábbi elnevezés, a Történeti Hivatal nem tükrözte az intézmény tudományos és közgyűjteményi jellegét, a 2003. évi III. törvény elfogadása óta használatos név, az Állambiztonsági Szol-

1. Az itt közölt szöveg egy 2019 júniusában a lengyelországi Plock városában rendezett levéltári konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

1. Ezzel kapcsolatban lásd: Cseh, 2012.

gálatok Történeti Levéltára ugyanakkor azt sejteti, hogy a levéltár a jelenleg működő szolgálatokkal szervezeti, intézményes összefonódásban, esetlegesen azok alárendeltségében működik.² Az igazság ezzel szemben az, hogy a Történeti Levéltár valójában egy állami, a magyar Országgyűlés felügyelete alá rendelt szaklevéltár, melyre a 2003. évi III. törvény speciális előírásain túl általánosságban a levéltári jogszabályok és szakmai követelmények vonatkoznak. A Levéltár jelenlegi megnevezése egyébként más szempontból is anakronisztikusnak tekinthető immár. Mivel a 2017. évi törvénymódosítás a jelenleg működő szolgálatok iratkezelésének felügyeletére és irataik majdani átvételére is felhatalmazta az intézményt, ezután a „történeti” jelző használata sem tekinthető indokoltnak.

A kezdetben a Belügyminisztérium József Attila utcai épületének föld alatti pincéjében lévő titkos irattár helyiségeiben megalakított új intézmény alapvető feladata az úgynevezett információs kárptólás lett, vagyis a szocialista korszak állambiztonsági szerveinek áldozatai számára biztosítani a róluk összegyűjtött adatok ingyenes megismerését. E feladat mellett természetesen garantálni kellett az iratok tudományos kutatásának lehetőségét is, itt azonban az érzékeny személyes adatok (magánéleti információk, szexuális szokásokra, egészségügyi állapotra vonatkozó adatok) kimagaslóan magas aránya miatt az átlagos levéltári szabályoknál szigorúbb feltételeket állapított meg a törvényhozó.³ Az intézmény jelentős átalakuláson ment keresztül a 2003. évi III. törvény eredményeként: a jogszabályváltozás új levéltárat hozott létre, felgyorsította az iratátadást, és a közszereplők állambiztonsági múltjának megismerését is lehetővé tette. Az immáron Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára névvel létrejött régi-új levéltár máig a fenti – többször módosított – törvény alapján működik az Eötvös utcai székházban. A név ugyan nem változott meg 2017-ben, az ekkor történt törvénymódosítás azonban legalább olyan fontos változásokat eredményezett az intézmény feladatellátásában, mint a 2003. évi átalakítás. A legfontosabb újítás az intézmény illetékességi körében történt, hiszen ettől az időponttól kezdve a Történeti Levéltár már nemcsak az 1990 előtti állambiztonsági, hanem az 1990 után létrejött nemzetbiztonsági szolgálatok iratainak kezelésére és majdani átvételére is felhatalmazást kapott. Ezzel a módosítással létrejött – Közép-Európában egyébként egyedülként – egy olyan titkosszolgálati levéltár, mely rendszerváltástól függetlenül kezeli (vagy kezelni fogja) a különböző titkosszolgálati iratokat.⁴ A két évvel ezelőtti módosítás másik fontos velejárója, hogy a Történeti Levéltár – az 1990 előtt keletke-

2. Ez a szervezeti megoldás egyébként nem ismeretlen a volt „keleti blokk” országaiban: önálló levéltár híján a titkosszolgálatok jogutódai kezelik a szocialista korszak állambiztonsági iratait például Oroszországban vagy Ukrajnában is.

3. A Levéltárat érintő jogi szabályozásról lásd Kónyáné, 2012.

4. Megjegyzendő, hogy ezzel végleg megtévesztő lett az intézmény elnevezése, hiszen a Levéltár már nemcsak állambiztonsági iratokat kezel, továbbra sem a „szolgálatok levéltára”, hanem az Országgyűlésé, ráadásul nem is „történeti”, hiszen élő kapcsolata és feladatköre van most működő iratkepző szervekkel. Némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy a jelenlegi körülményes elnevezésből már csak a „levéltár” titulus állja meg a helyét.

zett források nagyfokú hiányossága miatt⁵ – feladatul kapta azt is, hogy hazai és külföldi közgyűjteményekben feltárja és másolatban beszerezze a magyar vonatkozású állambiztonsági iratanyagot. Ez az új feladatkör a korábbi funkciók változatlan ellátása mellett természetesen rengeteg új kihívást jelent az intézmény számára, ami értelemszerűen újragondolásra készítette a Történeti Levéltár vezetését a prioritások és a rendelkezésre álló erőforrások elosztása tekintetében is.

A Történeti Levéltár alapvető feladatait a jelenlegi jogszabály alapvetően a következőkben határozza meg: 1. az egykori megfigyelték (áldozatok) és családtagjaik információs önrendelkezési jogának gyakorlása, vagyis a „saját” iratok megismerési jogának biztosítása; 2. a kutatási lehetőségek biztosítása; 3. minden egyéb, a levéltári törvény által meghatározott feladat ellátása (vagyis a levéltári anyag őrzése, kezelése, rendezése, segédletek készítése, állományvédelem, sőt immáron gyűjtőterületi feladatok is); 4. a külföldön vagy hazai közgyűjteményekben őrzött, magyar vonatkozású állambiztonsági anyag másolatban való gyűjtése és archiválása.

A Történeti Levéltár előtt álló legkomolyabb kihívások igen sokrétűek, mégis érdemes néhány fő területet kiemelni ezek közül.

a) A levéltárban őrzött iratok iránt rendkívüli érdeklődés figyelhető meg immáron több mint két évtizede, különösen a kutatók körében, akik számára az 1944 és 1990 közötti állambiztonsági iratok különleges és mással nem pótolható forrásanyagot jelentenek.⁶ Emellett természetesen a saját iratait megismerni kívánó 2-3 ezer állampolgár kiszolgálása is folyamatos és rendkívül sokrétű feladatot jelent a Történeti Levéltár munkatársai számára. Az egyéni betekintési kérelmek száma – némileg talán meglepő módon – érdemben alig változik az idő előrehaladtával, hiszen a személyükben érintettek egyre csökkenő száma mellett ma már a másod- és harmadgenerációs kérelmezők jelentik az érdeklődők zömét. A folyamatos érdeklődés azért jelent komoly kihívást a Történeti Levéltár számára, mert a személyes adatok jogszerű védelme többszöröseire növeli az iratok előkészítésére fordítandó időt. Ennek az előkészítő munkának az összetettsége és az adatvédelmi szabályok következetes érvényesítése miatt sajnálatos módon csak átlagosan több hónapos várakozás után tud az intézmény érdemi adatokat szolgáltatni az egyéni kérelmezők számára.

b) A mind szélesebb körű, de mind gyorsabb adatszolgáltatás igénye mellett igen lényeges és méltányolható elvárás ugyanakkor mind a kutatók, mind az állampolgárok részéről, hogy levéltári ügyeiket a legkevesebb utazással, nyitva tartási időtől függetlenül, online módon tudják intézni. Ez a – 21. században teljes mértékben indokolt – elvárás azonban mind technikai, mind adatvédelmi szempontból számos új kihívást jelent intézményünk számára is.

5. Ennek okairól lásd: Baráth, 2004.

6. A kutatói érdeklődést jól tükrözik a 2018. évi kutatási statisztikai adatok is: közel négyszáz kutató több mint 3200 alkalommal folytatott kutatómunkát a Levéltárban, és számukra kis híján százezer oldalnyi iratmásolatot készítettek elő a Levéltár munkatársai.

c) A következő komoly kihívást – mint említettük – az iratokban lévő személyes adatok kezelése jelenti az intézmény számára. Közismert, hogy a titkosszolgálatok minden időben előszeretettel gyűjtik az állam és/vagy a politikai rendszer ellenfeleinek személyes adatait, különös tekintettel az olyan, zsarolásra alkalmas érzékeny információkra, mint a szexuális élettel, egészségi állapottal, kóros szenvedélyekkel kapcsolatos adatok. Az intézmény megalakulásától kezdve az egykori áldozatok magánéletének védelme képezte a megbízható és jogszerű működés egyik legfőbb kritériumát, és természetesen az ezzel kapcsolatos megismerési korlátozások jelentették a levéltári gyakorlat legvitatottabb pontjait is. Ezen a téren a kihívás több szempontból is számottevő. Egyfelől az iratok előkészítése során minden egyes dokumentumot oldalról oldalra, sőt sorról sorra ellenőrizni kell, ez pedig rendkívül idő- és munkaigényessé teszi a folyamatot akár kutatók, akár betekintő állampolgárok számára történik az előkészítés. A problémát emellett fokozza, hogy a jogszabályi előírások meglehetősen képlékenyen fogalmazznak a védendő adatok tekintetében, így a Történeti Levéltár munkatársainak folyamatosan vitatható (és nyilván vitatott) döntéseket kell hozniuk abban a tekintetben: mi számít például kóros szenvedélynek vagy szexuális szokásnak. Ezek a munkafolyamatok a digitális iratfeldolgozás és szövegelemzés ma rendelkezésre álló informatikai eszközei segítségével egyelőre nem automatizálhatók, így mindenképpen rengeteg élőmunka befektetését igénylik a levéltárosoktól. Érdeemes hangsúlyozni, hogy az általános adatvédelmi rendelet (*General Data Protection Regulation, GDPR*)⁷ 2016. májusi hatályba lépése, illetőleg 2018 májusától való alkalmazásarendkívüli mértékben megnöveli a személyes adatok védelmének felelősségét minden adatkezelő, így a levéltárak esetében is.

d) A Történeti Levéltár előtt álló számos kihívás közül negyedikként érdemes megemlíteni az 1990 előtti állambiztonsági iratok rendkívül rossz fizikai állapotát. A korabeli titkosszolgálatok ezen iratok jelentős részét évtizedeken keresztül folyamatosan használták és szakszerűtlenül kezelték, a megrongálódott oldalakat rendszeresen ragasztgatták, a dossziékat újra és újra összefűzték, bekötötték. Az ilyen kezelés mellett az iratok jelentős része súlyosan károsodott, sok helyütt adattartalmuk is olvashatatlanná vált már. A Történeti Levéltárnak a fent említett folyamatos érdeklődés kiszolgálása mellett ezért az iratok állományvédelmére, restaurálására is komoly anyagi és emberi erőforrásokat kell fordítania. A tömeges digitalizálás és a digitális formában történő hozzáférhetővé tétel nyilvánvalóan nagyon fontos eszköz az iratok további kímélése és károsodásuk megelőzése szempontjából, azonban a már rongálódott iratok restaurálása, savtalanítása szintén megkerülhetetlenül fontos feladat. Emiatt a Történeti Levéltár nagyszabású állományvédelmi programot is folytat, melynek központi eleme az iratok ún. Neschen-eljárással történő tömeges savtalanítása, mely folyamatot Magyarországon először nálunk sikerült bevezetni, és fenntartani immáron több mint egy évtizede.

7. Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679. rendelete. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

e) A Történeti Levéltár előtt álló kihívások sorában nem hagyható említés nélkül az a hiány, amit az államvédelmi/állambiztonsági iratok korábban is említett, évtizedeken keresztül zajlott, hol kampányszerű, hol módszeres selejtezése és megsemmisítése okozott ezen források köreiben. Az alig becslhető mértékű pusztulások ellensúlyozására a Történeti Levéltárnak kevés eszköz áll ugyan rendelkezésére, ezeket azonban a lehető legalaposabban ki kell aknáznia. Ilyen lehetőség egyfelől a hazai és külföldi levéltárakban őrzött magyar vonatkozású iratanyagok másoltatása, az oral history-interjúk készítése, vagy az egykori megfigyelték, esetlegesen emigrációs szervezetek magánirat-hagyatékának gyűjtése.

Az itt felsorolt kihívások olyan funkcióváltozásokat és hangsúlyeltolódásokat kényszerítenek ki a Történeti Levéltár munkájában, melyek egy része – kisebb intenzitással ugyan – már több éve zajlik, más része pedig teljesen új feladatként jelenik meg az intézmény hétköznapjaiban. A Történeti Levéltár hagyományos és új feladatainak, illetve az ezzel kapcsolatos kihívásoknak a vázlatos áttekintése után érdemes számba venni azokat a szolgáltatásokat és kezdeményezéseket, melyek révén az intézmény megpróbál megfelelni a fenti elvárásoknak.

A 2017. évi törvénymódosítás több ponton is érintette a Történeti Levéltár illetékességét és feladatkörét. Ezek közül legfontosabb, hogy ettől kezdve az intézmény már nemcsak az 1944 és az 1990 közötti állambiztonsági szervek iratanyagait őrzi és kezeli, de a jövőben át fogja venni az 1990 után létrejött nemzetbiztonsági szolgálatok⁸ – hírszerzés, kémelhárítás, katonai elhárítás, technikai szakszolgálat stb. – iratanyagát is azután, hogy a szolgálatok napi működéséhez azokra már nem lesz szükség. A napi feladatellátásban mindez azt jelenti, hogy a Történeti Levéltár innentől rendszeres felügyeletet kell gyakoroljon ezen szervek iratkezelése felett, másrészt fel kell készülnön az akár minősített iratok átvételére és biztonságos őrzésére is. Ez utóbbi felelősség egyaránt kiterjed a papíralapú és az elektronikusan keletkezett vagy digitalizált iratokra is, ezért a Történeti Levéltárnak az elkövetkező években komoly informatikai és infrastrukturális fejlesztéseket kell végrehajtania a digitális archiválás szakszerű biztosítása céljából.

A két évvel ezelőtti törvénymódosítás másik fontos eredménye, hogy a Történeti Levéltár felhatalmazást kapott a külföldön keletkezett, magyar vonatkozású állambiztonsági anyag feltárására, nyilvántartásba vételére és másolatban való gyűjtésére is. Történelmi okok miatt legnagyobb mennyiségben különböző moszkvai levéltárakban található ilyen iratanyag, ez a 20. századi magyar történelem ismeretében nem igényel különösebb magyarázatot. Érdemes megjegyezni ugyanakkor, hogy a magyar állambiztonsági szervezetekben kezdetektől jelen lévő szovjet „tanácsadók”⁹ gyakorlatilag minden ügryhöz hozzáfértek, sőt az 1940-es és 1950-es évek nagy koncepciók pereinek

8. A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 1. §-a szerint ezek a) az Információs Hivatal, az Alkotmányvédelmi Hivatal, a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, a Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, valamint a Terrorelhárítási Információs és Bűnügyi Elemző Központ.

9. Lásd ezzel kapcsolatban: Baráth, 2017.

többsége egyenesen az ő irányításuk alatt zajlott le. Mivel e perek iratainak nagy részét 1956 után Magyarországon megsemmisítették, a moszkvai levéltárak rejthetik a magyar történelem eme rendkívül fontos forrásainak másolatait, vagy talán éppen-séggel az idehaza eltűnt eredeti iratokat is.

Mindezek miatt az elmúlt két évben munkatársaink komoly energiákat fordítottak e levéltári kapcsolatok kiépítésére és a potenciális iratórzó helyek feltérképezésére, sőt egy intézménnyel, az Oroszországi Állami Katonai Levéltárral (RGVA) már írásbeli megállapodás alapján meg is kezdődött a magyar vonatkozású iratok másoltatása. Hasonlóan gazdag magyar anyagot őriz a romániai CNSAS¹⁰ levéltára (az ÁBTL ottani partner-intézménye) az egykori Securitate bel- és külhoni magyarságra vonatkozó tevékenységéről. Szerencsére az évek óta ápolt szoros szakmai kapcsolatok eredményeként az iratmásoltatás itt már „üzemszerűen” működik, aminek következtében már több száz ezer oldalnyi digitalizált iratmásolatot sikerült az ÁBTL-ben archiválni.¹¹ 2019 nyarán sikerült együttműködési megállapodást kötni az ukrán titkosszolgálati levéltárral is, mivel ez az intézmény nagy mennyiségben őriz levéltári forrásokat egyebek mellett Magyarország 1944–45-ös és 1956-os megszállása kapcsán. Reményeink szerint a közeljövőben ez a nexus is közös kiadvány(ok), illetve az ÁBTL-ben archivált iratmásolatok formájában fogja segíteni a hazai tudományos kutatókat és az információs kárpótlás érintettjeit.

Az említett törvénymódosítás következményeként – és természetesen új kihívásokat is generálva – vehette át 2017-ben a Történeti Levéltár az egykori titkosszolgálatok által keletkeztetett és a magyar közéletben elhíresült mágnesszalagokat, szám szerint 18-at. Ezen adathordozók, pontosabban a rajtuk megőrződött adatállományok elemzése önmagában is megérne egy rövid és közérthető összefoglalást, hiszen keletkezésük, történetük és tartalmuk egy háromoldalú, kilenc tagú bizottság egyéves munkájának eredményeként nemrégiben látott napvilágot egy 120 oldalas tanulmányban.¹² A közel harminc éve „rejtőzködő” adatbázisok feltárása, az adathordozók tartalmának lementése és feldolgozása nemcsak a szocialista korszak megismerésének, de az elektronikus iratok kezelésének szakmai, technikai és jogi problémáira is új fényt vetett. Összefoglalóan annyit érdemes erről megjegyezni, hogy a korabeli szoftveres környezet és a szükséges metaadatok hiányában, a jogi és történelmi értelemben vett hitelesség garanciái nélkül ránk maradt adatsorok a múlt feltárásához döntő jelentőségű bizonyítékokat nem, legfeljebb a teljes kép árnyalásához szükséges mozaikdarabkákat jelenthetnek.

10. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság). <http://www.cnsas.ro/index.html>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

11. Ezeket az iratmásolatokat az ÁBTL iratanyagán belül kialakított külön-gyűjteményben, a II. Levéltár 7. szekciójában helyeztük el.

12. A jelentés szövegét lásd: https://www.ABTL.hu/magnesszalag_jelentes. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

A kutatói elvárások teremtette kihívásokra reflektáló legfontosabb – és Magyarországon egyedülálló – szolgáltatás, hogy a Történeti Levéltár immáron évek óta közvetlen hozzáférést biztosít egyedi, központi adatbázisához a tudományos kutatók számára akár helyben, akár az interneten keresztül. Az adatvédelmi szabályok szigorúsága miatt ez egyelőre nem jelent teljes körű, a digitalizált iratok megismerését is magában foglaló online szolgáltatást, de a több mint nyolcszázézer nevet és több mint kétszázézer dosszié részletes adatait tartalmazó adatbázis távoli elérése így is egyedülálló lehetőséget kínál minden tudományos kutató számára. Megjegyzendő, hogy a Történeti Levéltár jövőre induló hétéves fejlesztési terveinek első fázisában már a teljes körű online kutatási lehetőség biztosítása is szerepel, ami új szintre emeli majd a korszak feltárásának és megismerésének terén nyújtott levéltári szolgáltatásokat.

A közel ötmillió oldalra rúgó digitalizált iratállomány elektronikus kutatása – mint említettem – egyelőre nem biztosított az interneten keresztül, viszont az intézmény székhelyén működő digitális kutatóteremben már évek óta minden tudományos kutató igénybe veheti ezt a szolgáltatást. Ez a lehetőség ugyanakkor egyúttal kényszer is, hiszen az eredeti iratanyag védelme érdekében a már digitalizált dokumentumokat csak ebben a formában tesszük elérhetővé és használhatóvá. Ez a megoldás mindkét fél számára haszonnal jár, hiszen a kutató mennyiségi és időbeli korlátozás nélkül sokkal nagyobb, ráadásul jobban is olvasható iratmennyiséggel dolgozhat egyszerre, a levéltárosok számára pedig az előkészítés, adminisztráció, szállítás területén jelent komoly energia- és időmegtakarítást a belső hálózaton történő online kutatás.

A tudományos kutatók egyedi jogosultságokon alapuló „kiváltságai” mellett a Történeti Levéltár több területen igyekszik a szélesebb nagyközönséget is elérni és megszólítani szolgáltatásaival. Ezek közül legfontosabbak a levéltári anyag feldolgozásán alapuló nyilvános adatbázisaink, mint az egykori állambiztonsági szervek vezetőinek archontológiája,¹³ az állambiztonsági parancsgyűjtemény,¹⁴ az online fotóadatbázis, az 1986-os atomkatasztrófa irataira épülő Csernobil-archívum¹⁵ vagy az 1988–1989-es rendszerváltó tüntetések honlapja.¹⁶ Ezek a folyamatosan bővülő adattárak bárki számára ingyenesen, korlátozás nélkül elérhetők az intézmény honlapján keresztül, és nagyban hozzájárulnak a korszak e speciális területének megismertetéséhez.

Az internetes adatbázisok mellett egy igen népszerű szolgáltatást is létrehozott és üzemeltet a Történeti Levéltár. Több éve nagy siker kíséri az 1950-es évek elején működött politikai kényszermunkatáborok működését bemutató, sőt az egyes helyszíneket háromdimenziós virtuális modell formájában is megjelenítő applikációnkat,

13. <https://www.ABTL.hu/ords/archontologia/f?p=108:1>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

14. <http://www.abparancsok.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

15. <http://www.csernobil-archivum.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

16. <http://www.tuntetes-archivum.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

mely az interneten keresztül,¹⁷ illetve a leghírhedtebb kényszermunkatábor területén, Recskén működő állandó kiállításunkon felállított érintőképernyős számítógépen is folyamatosan megtekinthető.

Az internetes adatbázisok folyamatos építése mellett a Történeti Levéltár a klasztrikus publikációs formákat is igyekszik felhasználni a korszak történeti eseményeinek bemutatására. E tevékenység körében két évtizedes fennállás alatt hozzávetőleg kilencven önálló vagy koprodukcióban készült kötetet jelentetett meg az intézmény. A megjelent publikációk meglehetősen vegyes tematikájúak: számos forrásközlő kötet mellett évkönyvek, konferenciakötetek, önálló monográfiák, életrajzi kötetek, de még a korszak állambiztonsági történetébe ágyazott kalandregény is napvilágot látott. A tavalyi évben például munkatársaink megjelentettek egy monográfiát az állambiztonság és a labdarúgás kapcsolatáról,¹⁸ egy másik kötetünk a titkosszolgálatok fedővállalatainak történetét vizsgálta,¹⁹ ezenkívül az 1951-es budapesti kitelepítésekről tartott konferenciakötetet,²⁰ valamint a csernobili katasztrófa hazai forrásait tartalmazó – a Magyar Nemzeti Levéltárral közösen készített – forrásgyűjteményt²¹ is bemutathattuk a Levéltárban.

A Történeti Levéltár tudományos tevékenységének közzétételében meghatározó szerepet játszik a *Betekintő*²² című negyedéves online folyóiratunk, mely immáron tizenharmadik éve közöl a korszakkal és a titkosszolgálatok történetével kapcsolatos hazai és külföldi tanulmányokat, forrásközléseket és recenziókat. A folyóirat mára az egyik legelfogadottabb és leggyakrabban hivatkozott történelmi periodikává vált Magyarországon.

Mivel a szorosabban vett szakmai közönségnek – vagy fogalmazzunk így: a szak-történészeknek – szánt fenti publikációk meglehetősen szűk (bár fontos) részét képezik a levéltári szolgáltatások „célközönségének”, intézményünk folyamatosan keresi a lehetőséget a szélesebb nyilvánosság megszólítására is. Ezt a célt szolgálják például a havi rendszerességgel megtartott ún. kávéházi előadások, melyeken egy szakértő kollégánk vagy külső kutatónk által megtartott előadás kapcsán kínálunk beszélgetési lehetőséget és kávéházi körülményeket az érdeklődők számára. Ugyancsak komoly, általában a befogadóképesség határait feszegető érdeklődés kíséri a Levéltár havonta jelentkező dokumentumfilm-klubját, melyen a korszakkal foglalkozó mozgóképes alkotások bemutatását a rendezővel és/vagy a film szereplőivel történő beszélgetés kíséri.

Az intézmény fontos célközönségének tekinti a hazai egyetemek történész-, jogász-, politológushallgatóit, sőt a történelemre specializálódó gimnáziumi csoporto-

17. <http://www.munkataborok.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

18. *Takács*, 2018.

19. *Borvendég*, 2018.

20. Gyarmati–Palasik, 2018.

21. *Csernobil*, 2018.

22. <http://www.betekinto.hu/>. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

kat is – mivel közülük kerülhetnek ki a jövő levéltári kutatói, de esetleg az intézmény majdani munkatársai is –, ezért számukra rendszeresen ingyenes előadásokat, rendező történelemórákat és levéltár-bemutató látogatásokat szervezünk.

A Történeti Levéltár évek óta igyekszik megnyitni kapuit a nagyközönség előtt, amihez kiváló keretet biztosítanak az olyan országos vagy akár nemzetközi rendezvények is, melyek egy időben teszik lehetővé máskor nem látogatható közintézmények megismerését. Ilyen rendezvények pl. az ún. Kulturális Örökség Napjai, a Kutatók Éjszakája, a Levéltári Piknik, de legutóbb az Irodalom Éjszakája című rendezvény-sorozat egyik helyszínéül is kiválasztották a Levéltár Eötvös utcai székházát.

Szintén a szélesebb közönség elérését szolgálják a Történeti Levéltár időszakos helyi, illetve vándorkiállításai, ez utóbbiak immáron már nemcsak az ország különböző múzeumai, művelődési házai és kiállítóhelyei között vándorolnak folyamatosan, de mind gyakrabban igénylik azokat határon túli magyar felsőoktatási intézmények vagy közösségek is. A számos kiállítás közül egyre konkrétan is szeretném felhívni a figyelmet: az „56 Graffiti” című kiállítás²³ egy művészeti középiskolások számára kiírt pályázat eredményeként jött létre, ahol a diákok a Levéltár fényképanyagára reflektálva készíthettek plakátterveket az 1956-os forradalom 60. évfordulója alkalmából.

Eredetileg a fiatalabb generációk elérését szolgálta volna, hogy az intézmény a közösségi média legnépszerűbb alkalmazása révén is kommunikálja tevékenységét, és bemutassa iratait, az elmúlt évek tapasztalatai szerint azonban a szakmai közönség, a sajtó munkatársai vagy a nyugdíjas generáció legalább olyan intenzitással használja tájékozódási pontként ezt a felületet, mint a fiatalok. A Történeti Levéltár rendszeres és igen aktív, ráadásul nem csak hírekre, de az 1990 előtti korszak fontosabb állambiztonsági történéseire is rendszeresen reflektáló tevékenysége ezen a téren azt eredményezte, hogy mára az ÁBTL a legnépszerűbb és legintenzívebben követett hazai levéltári intézménnyé vált ezen a fórumon.

Szerénytelenségnek tűnhet, de nem hallgatható el, hogy a Történeti Levéltár a hazai családtörténeti kutatások szakszerű és eredményes támogatása okán nemrégiben elnyerte Az Év Kutatóhelye megtisztelő címet a Magyar Családtörténet-kutató Egyesülettől.

Végezetül szabadjon néhány szót ejteni azokról a fejlesztési tervekről, melyek révén a Történeti Levéltár az elkövetkező években tovább kívánja szélesíteni ismertségét, és mind sokoldalúbbá kívánja tenni a korszak bemutatásának lehetőségeit.

I. A már jelenleg is több millió oldalnyi digitalizált iratanyag mind hatékonyabb feldolgozása, az állambiztonsági iratok mélyebb összefüggéseinek automatizált elemzése és új típusú kutatási irányok biztosítása céljából tervezzük kihasználni a modern számítógépes adatbányászat (*data mining*) nyújtotta lehetőségeket. Ezt a szolgáltatást a közeljövőben mind a belső feldolgozó munka, mind pedig a kutatók rendelkez-

23. https://www.ABTL.hu/szolgáltatások/nyilt-ter/virtualis_kiallitas/56_graffiti. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

zésére kívánjuk majd bocsátani a minél gyorsabb és árnyaltabb elemzési lehetőségek biztosítása érdekében.

II. Az iratanyag kutatásának jelenleg még komoly akadályát képezi, hogy a digitalizált dokumentumok csak helyben, a Történeti Levéltár kutatótermében érhetőek el. Amennyiben a teljes kutatási folyamatot sikerül kellő adatbiztonsági fejlesztések után az internetes felületen keresztül is biztosítani, az nagyságrendekkel megnövelné az iratok „hasznosulásának” lehetőségét a vidéken vagy külföldön élő, esetleg csak a kutatótermi nyitva tartáshoz alkalmazkodni nem tudó kutatók körében.

III. A számos ok miatt hiányos iratanyag pótlása rendkívül fontos új feladatot jelent az intézmény munkatársai számára. A külföldi levéltárakban (elsősorban Oroszországban, Ukrajnában és Romániában) őrzött magyar vonatkozású iratanyag feltárása és másolatban való hazahozatala alapvető hozzájárulás lehet a korszak és a hazai állambiztonság történetének feltárásához, ezért munkatársaink ezen a téren kénytelenek lesznek nagyon sok erőfeszítést tenni. Ugyanígy komoly – és sajnos veszélyeztetett helyzetben lévő – forrásanyagnak számít a magyar emigrációs szervezetek vagy jelentős emigráns személyiségek kallódó irathagyatéka, ezért ezeket a hagyatékokat a lehető leggyorsabban fel kell mérnie és a lehetőségek szerint idehaza archiválnia intézményünknek.

IV. A Történeti Levéltár iratfeltáró és publikációs tevékenységét közelíteni szükséges a hazai közoktatási tananyaghoz és tantervekhez, valamint a felsőoktatási elvárásokhoz, ezért olyan internetes, interaktív oktatási segédanyagok fejlesztésében és szolgáltatásában is részt kell vennünk a közeljövőben, melyek az 1944 utáni magyar történelem eredményesebb és hatékonyabb megismerését is elősegítik.

A Történeti Levéltár nemrégiben elfogadott és az Országgyűlés által támogatott, 2020 és 2027 közötti intézményfejlesztési stratégiájában a most vázolt feladatok kiemelt helyen szerepelnek. A Történeti Levéltár elkövetkező hét éve meghatározó jelentőségű lesz tehát abból a szempontból, hogy meg tud-e felelni a fenti sokoldalú kihívásnak, és egyszerre tud-e megalapozott szakmai tartalmat a legkorszerűbb eszközökkel közvetítő, nyitott állambiztonsági archívummá válni a szocialista korszak iratai tekintetében, ugyanakkor a legszigorúbb titokvédelmi követelményeknek is megfelelő, hiteles nemzetbiztonsági levéltárként funkcionálni az 1990 után keletkezett iratok kezelése terén.

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2004

Baráth Magdolna: Az állambiztonsági iratok selejtezése, megsemmisítése. In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 255–279.

Baráth, 2017

Baráth Magdolna: *A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Borvendég, 2018

Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején*. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Cseh, 2012

Cseh Gergő Bendegúz: Stasi-iratok – kvázinyilvánosság. Gondolatok az egykori keletnémet állambiztonsági források kezelése kapcsán. *Betekintő*, 2. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_2_cseh.pdf. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Csernobil, 2018

Cseh Gergő Bendegúz – Haász Réka – Katona Klára – Ring Orsolya – Tóth Eszter (szerk.): *„Ez a sugárzás nem ismer határokat”. Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó.

Gyarmati–Palasik, 2018

Gyarmati György – Palasik Mária (szerk.): *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Kiadó.

Kónyáné, 2012

Kónyáné dr. Kutrucz Katalin: A Történeti Levéltár működésének jogi keretei és annak változásai. *Betekintő*, 3. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2012_3_kutrucz_0.pdf. (Letöltés ideje: 2019. november 12.)

Takács, 2018

Takács Tibor: *Büntetőterület. Hatalom és futball a szocialista korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Kulcsszavak: történeti emlékezet, Történeti Levéltár

The functional changes of Historical Archive

The possibilities of publicity in the Hungarian secret police archive

The Historical Archives (of the Hungarian State Security) is a national archive in Hungary that has been operating for over twenty years and whose tasks and priorities have been subject to repeated and drastic changes in the course the last two decades. This study summarizes the most recent developments, changes in the legislative environment that determines the activities of the institution, the most relevant tasks we have to fulfil and our answers to the challenges posed by information society. Among the most important tasks the study lays the emphasis on the online research solutions, uncovering of relevant state security records found in foreign archives and traditional or online publication tools and methods. The 2020–2027 institutional development strategy of the Historical Archives has been accepted and supported by the Hungarian National Assembly, and includes the high-priority tasks. The next seven years of the Archives will be crucial in terms of whether the institution will be able to respond to current challenges and simultaneously fulfill its obligations, and becoming an open state security archive with regard to the documentation of the socialist era, while also complying with strict confidentiality requirements and operating as an authentic national security archive in the course of managing post-1990 documentation.